

Neumann imprimă cărții un ritm care te captează: te lași purtat de la un cartier la altul sau de la o notă de subsol la un portret, de la o adresă la un nume de arhitect sau constructor, de la o imagine a unei clădiri la cei care au locuit-o, de la o fațadă, la un interior, de la istorie la o poveste de viață, de la o descriere la un tablou mai amplu, narativ și evaluativ. Dincolo de informație se încheagă o atmosferă, care este deopotrivă una a Timișoarei și a lumii evreiești cu numeroasele ei enclave și deschideri.

Citiți de pildă cele câteva pagini despre Sinagoga Nouă din Fabric și vedeți cum de la detaliile arhitecturale și convocarea izvoarelor care îi atestă existența și îi subliniază valoarea de patrimoniu se ajunge la percepția frumuseții templului, se reconstituie emoția și încântarea celor care au participat la inaugurare ca la un mare eveniment. Sunt multe paginile care au o astfel de vibrație, direct legată de talentul autoarei de a transforma un îndelung efort de documentare, într-un periplu pasionant, în care ea se detașează de ținta principală a ghidului, pentru a lăsa memoria să se umple de imaginație, sentiment și reflecție. Tentația scrisului literar se articulează perfect cu aceea de a oferi informație cât mai completă și cât mai sintetic prezentată, cu sursele la vedere și cu o capacitate de sinteză fascinantă.

Așa cum l-am descris până acum, ghidul apare ca o carte cu multiple deschideri, citibilă prin avansări și reveniri sau selectiv, în funcție de interesele celui care îl ia în mână. El are însă, un fir principal, o structură internă care cuprinde cuvântul explicativ al autoarei, o istorie succintă a evreilor din

Timișoara, care include și un scurt istoric al orașului și evident un repertoriu

al tradițiilor religioase care imprimă vieții comunității durată și continuitate (un reper important sunt sinagogile și cimitirul evreilor). Urmează câteva plimbări în cartierul Cetate, Fabric, Iosefin și Elisabetin. Anexele cuprind date despre Comunitatea Evreilor din Timișoara (informații utile pentru contact), rețete culinare, un mini dicționar al arhitecților, constructorilor, urbanistilor și al celor numiți și considerați de autoare „evrei de seamă”, o bibliografie și un foarte important indice de nume, care îl ajută pe cititor de îndată ce se simte oarecum pierdut în fața mulțimii de informații ce îl iau cu asalt și care de multe ori implică o foarte bună memorie, mai ales pentru cel neinițiat, pentru cel cu totul străin de oraș sau de subiectul cărții. Logica prezentării o urmează pe cea derivată din modul în care orașul s-a structurat și dezvoltat treptat în jurul unui centru, cel al Cetății, prin cercuri concentrice și elemente de legătură între acestea, organizate radial, printr-un echilibru, pe cale azi să se altereze, dintre spațiul construit și cel al piețelor și parcurilor, al terenurilor lăsate goale pentru ca orașul să respire, sugerând celui care îl străbate cu piciorul trasee inteligent distribuite pentru a ajunge rapid acolo unde are nevoie să ajungă, dar găsind și locuri ce fac răgazul posibil.

Plimbarea prin Cetate și în special prin Piața Victoriei, descrisă în ghid, e dominată de un alt element, cel al privirii și privitului atent al fațadelor

de pe Corso și Surogat. E vorba de palatele ce definesc un nou centru (în raport cu cel vechi, austriac) construit pe la începutul secolului al XX-lea, în stil Secession (mici incursiuni în istoria artei, precise și utile, ne lămuresc ce e cu acest stil și cum e el definit și denumit în diferite părți ale Europei, la trecerea dintre secole), dar și de alte construcții de mai mici dimensiuni în stil modernist, cubist, mai sobre, mai discrete, dar nu mai puțin reușite arhitectonic. O burghezie evreiască, creatoare a industriei ușoare și a tot ce presupune comerțul și circulația banului investește în crearea unei Timișoare moderne, cosmopolite, recurgând la arhitecți vienezi, maghiari, veniți de departe sau aflați la fața locului. Sunt convinsă că și timișorenii știu puține despre antreprenorii, constructorii și arhitecții care au creat acest centru, pe care îl consideră cu toții al lor, deși există pe această temă lucrări importante de arhitectură și istoria artei. E interesant de urmărit și relația dintre destinația inițială a clădirilor și cea pe care au primit-o azi, trecerea caselor de la un proprietar la altul, naționalizările din vremea persecuțiilor evreilor în anii 40, în timpul războiului și apoi în 1948 sub dictatura comunistă. Trecerea de la privat la o destinație publică marchează schimbări de regim politic, dar și schimbări de destine umane și colective, îndemnându-ne să ne punem întrebări despre cui aparține de fapt un oraș, despre măsura în care avem voie să intervenim și să remodelăm fața lui, despre generații și ambițiile lor, despre echilibrul dintre țintele pragmatice și cerințele estetice, despre scara la care concepem relația noastră cu el.

Imaginile de clădiri în prim-planuri largi, din unghiuri inedite, color sau alb negru, desenate, pictate sau fotografiate, sunt un reper vizual, dar și sentimental și alternează cu poze de epocă patinate de vremuri, cu interioare și oameni îmbrăcați după moda timpului, în posturi impuse de

fotografi sau dorite de înșiși. Viața oamenilor e cea care animă în această carte spațiul locuit. Nu întâmplător, câte un portret biografic, cum sunt cel al

lui Ioan Holender sau al lui Peter Freund, ambii cetățeni de onoare ai orașului, sunt inserate pe parcursul unei plimbări în care clădirile evocă viața lor și a familiilor lor.

Nu am încercat deocamdată să străbat orașul cu ghidul în mână. Aș fi avut de multe ori nevoie de el, când îl arătam și îl vedeam cu ochii câte unui străin sau ai unui prieten sau prietene venite din alte părți. O parte din informații le știam vag, altele incomplet, o parte nu sunt în ghid, ci în amintirile oamenilor care mi-au povestit despre oraș. Dar, orice ghidaj trebuie să fie relevant din punctul de vedere care este al lui, în funcție de publicul pe care îl imaginează. Aș spune că cel vizat de Getta Neumann este unul instruit și cu un nivel de interes ridicat față de ce se ascunde dincolo de vizibil, cu un spirit scormonitor, explorator, îndrăgostit de diversitate, plictisit de șabloane și atras de ce e inedit.

Evident, nu lipsesc din acest ghid nici hărțile, precum cea cu totul aparte a cartierului Fabric, cu un indice de nume al caselor, vilelor și palatelor, dar și al magazinelor, atelierelor, fabricilor, cafenelelor evreiești.

Nu e greu să ne dăm seama că dincolo de aceste repere se întrevede o istorie socială și culturală, ce capătă consistență și concretețe, culoare și parfum de epocă. Pentru vechii timișoreni, această memorie - istorie interferează cu cea a altor etnii din zonă, germani, sârbi, maghiari, români, bulgari și romi. Întâlnirile cu cei diferiți erau facilitate de munca în echipe a părinților, de locuitul în aceeași clădire cu curte interioară, de petreceri și sărbători, de locurile de întâlnire și distracții. Nu te poți abține să nu observi dincolo de animația de altădată, golul lăsat azi de o comunitate diminuată drastic și care a însemnat foarte mult în dezvoltarea orașului, Ți se pare că circuli printr-o lume în parte imaginară. Ghidul face clădirile să vorbească și memoria să intre în rezonanță. Cu atât mai mult, când ai citit și ascultat și alți locuitori ai cartierului, de alte vârste și alte identități.

Mă prenumăr printre cei care în ultimii 30 de ani am făcut acest exercițiu pe cont propriu sau împreună cu Grupul de Istorie Orală și

Antropologie culturală de la Fundația „A Treia Europă”. Am fost de multe ori în situația de a face incursiuni dinspre povestirile orale, aflate azi în arhiva BCUT, spre istoriile și mărturiile scrise care privesc orașul din unghiul amintirilor sau al documentului de arhivă. Prin Fabric m-am plimbat cu George Vaida, pe urmele orașului turcesc, am selectat pozele pentru un album cu meserii și meseriași, printre care se afla și cea a magazinului cu delicatese și ciocolată al familiei lui Vladimir Nenadovici, am aflat despre suferințele copiilor evrei excluși din școlile primare pentru că erau evrei, prin vocea Rollei L., am pătruns în atmosfera elegantului ștrand de pe Bega de la Ecluze printr-o frumoasă ilustrată trimisă de Nicolae Ivan viitoarei sale soții franțuzoaice, pentru a o convinge să îl urmeze la Timișoara. Am pătruns în casa elegantă, cu tabieturi burgheze și tablouri de epocă a doamnei Pinter, de origine maghiară, am ascultat ce povestea Xenia Manjolvici, despre educația ei interculturală. Nu erau vorbe de circumstanță și nici forme ale discursului corect politic, ci expresia spontană a unei normalități care include ideea de a trăi bine cu ceilalți. Tot în Fabric, pe malul Begăi a lucrat și trăit sasul maghiar Ferdinand König, maistor la Fabrica de Ciorapi și apoi doctor în entomologie. Lista ar putea continua cu povestirile lui Eugen Bunaru despre depoul de tramvaie și cele cinci case din preajma lui etc.

Dacă punem în relație ghidul de față cu interviurile Gettei Neumann din *Destine evreiești* sau cu ale mele și ale colegilor mei, culese doar de la martori evrei, publicate sau nu în cele două volume din *Memoria salvată*, universul istoric și memorial s-ar deschide și mai amplu spre registrul personal și experiența trăită, convocând la întâlnirea cu memoria pe mulți dintre evreii de seamă pomeniți în ghid. Am putea asculta vocea rabinului Ernest Neumann povestind viața sa și a comunității în două variante, una culeasă de mine, alta de Adriana Roșioru sau asculta ce ne spunea actuala președintă a Comunității, Luciana Friedmann. Am putea auzi povestea despre dilemele identitare ale lui Anavi Adam și mărturia Rollei despre cel care a fost profesorul ei Francisc Frucht, i-am asculta pe reputatul fizician Peter Freund sau pe Magdalena Holender Csendes, născută Dornhelm (mama lui Ioan Holender), pe fratele ei Andrei Dornhelm și soția acestuia Edith, părinții

regizorului Robert Dornhelm, pe dr. Geza Deutsch, dr. Francisc Schneider, dr. Mihai Elias, dr. Paul Costin, pe Oscar Schwartz, pe dr. Dita Poenaru Merkle sau dr. Stefan Sandor. Dintre cei care nu au fost pomeniți în această istorie a evreilor timișoreni, i-aș aminti pentru interviurile valoroase pe Andrei Spira, pe Mariana Șora, născută Klein, scriitoare, pe Mariana Jakob, născută Fischer, care a locuit o vreme îndelungată cu familia în casa József Méliusz.

Memoria își întinde punți nenumărate. Ghidul te îndeamnă să nu te odihnești și să cauți mai departe, asemenea neobositei Getta Neumann, care ne oferă prin această carte și un reușit autoportret.

Getta Neumann, *Pe urmele Timișoarei evreiești. Mai mult decât un ghid*, Timișoara, Editura Brumar, 2019

Recenzie publicată în revista „Orizont”, Revistă a Uniunii Scriitorilor din România, August 2019